

Derleyenler
AYŞE ÖNCÜ - PETRA WEYLAND
Mekân, Kültür, İktidar

Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities

© 2000 Zed Books

İletişim Yayınları 1083 • Araştırma-İnceleme Dizisi 181

ISBN-13: 978-975-470-942-1

© 2005 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-5. Baskı 2005-2016, İstanbul

6. Baskı 2020, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Elçin Gen

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
AYŞE ÖNCÜ - PETRA WEYLAND

Mekân, Kültür, İktidar

Küreselleşen Kentlerde
Yeni Kimlikler

*Space, Culture and Power
New Identities in Globalizing Cities*

ÇEVİRENLER
Leyla Şimşek - Nilgün Uygun

i l e t i ş i m

AYŞE ÖNCÜ sosyoloji dalında ODTÜ'den lisans, Bryn Mawr College'dan yüksek lisans ve Yale Üniversitesi'nden doktora dereceleri aldı. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Şu anda Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde profesör olarak çalışıyor. Yerli ve yabancı birçok dergi ve kitapta makaleleri yayınlanan Ayşe Öncü'nün derlediği kitaplar şunlardır: *Developmentalism and Beyond: Society and Politics in Egypt and Turkey* (Kahire ve New York: Cairo University Press ve Columbia University Press, 1999; Saad Eddin Ibrahim ve Çağlar Keyder ile birlikte), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities* (Londra: I. B. Tauris, 1993; Metin Heper ve Heinz Kremer ile birlikte).

PETRA WEYLAND College of International and Security Studies'te Ortadoğu Araştırmaları profesörüdür. Bielefeld Üniversitesi'nden sosyal antropoloji doktorası alan Weyland Kahire'de American University'de, İstanbul'da Orient Institut'ta ve Hamburg'da Alman Silahlı Kuvvetleri Komuta ve Kurmay Koleji'nde çalışmıştır. Çok sayıda makalesi ve *Inside the Third World Village* (Londra: Routledge, 1993) adlı bir kitabı vardır. Ayrıca Martin Kutz ile *Europäische Identität? Versuch, kulturelle Aspekte eines Phantoms zu beschreiben* (Bremen: Edition Temmen, 2001) adlı bir derleme kitap çıkarmıştır.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	7
Giriş: Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri	
AYŞE ÖNCÜ - PETRA WEYLAND	9
BİRİNCİ KESİM	
<i>Küresel Tasavvurlar ve Değişen İktidar Söylemleri</i>	41
Ekonomi ile Irk Arasında: Singapur'un Asyalaşması	
BENG-HUAT CHUA	43
İki Küreselleşme Anlayışı Üzerine: Beyrut'un Yeniden İnşası Konusundaki Tartışma	
SUZANNE KASSAB	67
"İdealinizdeki Ev" Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı	
AYŞE ÖNCÜ	85

İKİNCİ KESİM

Mekân Simgeleri ve Yaşam Alanı Mücadelesi.....105

**Doğu Alman Kentlerinde
Kültür Şoku ve Kimlik Bunalımı**

ULRICH MAI107

Küresel Mekânlarda Cinsiyetlendirilmiş Yaşamlar

PETRA WEYLAND117

**Metropol İkilemi: Küresel Toplum, Yerellikler
ve Manila’da Kent Arazisi İçin Yürütülen Mücadele**

ERHARD BERNER137

ÜÇÜNCÜ KESİM

İslâm’ın Küreselin Merceğinden Yeniden Keşfi.....163

**Küreseli Yeniden Tahayyül Etmek:
Kahire’de Yeniden İskân ve Yerel Kimlikler**

FARHA GANNAM165

**Bir Orta Sınıf Ethos’unun ve Onun
Günlük Pratiğinin Oluşumu: Kentsel Türkiye’de
İslâm’ın Yeniden Canlandırılması**

AYŞE SAKTANBER193

**Mezhep ile Etnisite Arasında: Küreselleşen İstanbul’da
Bir Kürt-Alevî Aşiret**

GÜNTER SEUFERT215

Göç Sürecinde İslâm: Minaresiz Camiler

JAN NEDERVEEN PLETERSE239

TEŞEKKÜR

Bu kitap 1994 ilkbaharında Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen bir atölye çalışmasının ürünü. Thyssen Vakfı'na (Köln) ve Orient Institut'a (İstanbul/Beyrut) sağladıkları cömert destek ve Boğaziçi Üniversitesi'ne atölyeye ev sahipliği yaptığı için Őükran borçluyuz. Ayrıca, bu eserin ortaya çıkmasını sağlayan dünyanın çeşitli metropollerinden meslektaşlarımıza da, gösterdikleri dostluk ve verdikleri cesaret için teşekkür ederiz.

Giriş: Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri

AYŞE ÖNCÜ - PETRA WEYLAND

Günümüzde büyük metropoller, küresel/yerel ekseninde yeniden şekillenen iktidar ilişkilerinin ana halkasını oluşturuyor. Küreselleşme diye adlandırılan çapraşık ve çok yönlü iktidar ilişkileri ağı büyük metropollerde düğümleniyor, kendini yeniden üretiyor, derinleşip yayılıyor. Bunun en bariz göstergesi, kent dokusunu yarıp yükselen cam gök-kulelerin dünya coğrafyasına dağılımı. Çok değil, yirmi yıl öncesine kadar dev sermayenin bu görkemli anıtları, sadece kuzey yarıkürede, küresel ekonominin başkentleri sayılabilecek birkaç büyük metropolde boy gösteriyordu. Şimdilerde, fakir-zengin, güneyde-kuzeyde, tüm metropollerde art arda cam gök-kuleler inşa ediliyor. Kentlerin silüetini tanımlayan anıtsal mimarî, daima hâkim iktidar biçimleriyle iç içe şekillenir. 20. yüzyılda Sovyet kent mimarisine damgasını vuran devasa meydanlar ya da kuzey Amerika kentlerinin ufkunda yarışan gökdelenler, bunun en yakın ve canlı örnekleri. Küreselleşmenin simgesi haline gelen cam gök-kulelerin ayrıcalığı, “akıllı” korunma sistemleriyle donanmış, cam yüzeyleri ayna gibi çevreyi yansıtan –ama içini göstermeyen– “kilitli” binalar olması. Bu binaların kokudan, sıcaktan, soğuktan, gürültüden yalıtılmış ikliminde çalışanlar, çokuluslu bankaların, pazarlama şirketlerinin, borsa ve

finans kurumlarının uzman kadroları, pencerelerinden yaşadıkları kenti ayakları altında serilmiş bir manzara fotoğrafı gibi seyredebilirler. Zaten sunî olarak aydınlatılan ofislerde, hiç açılmayan pencerelerin ana fonksiyonu da budur. Şirket hiyerarşisinde yükseldikçe, ofisleri süsleyen kent manzaraları güzelleşir. En dipte bütün gününü paravanlar ardında bilgisayar ekranına bakarak geçiren elemanlardan, en tepede müstakil odasından tüm kenti kuşbakışı seyreden şirket yöneticilerine kadar uzanan bu hiyerarşide çalışanların ortak paydası, yaşadıkları metropolün günlük keşmekeşinden –mecazî ve gerçek anlamda– soyutlanmış olmalarıdır. Akşam çalıştıkları binanın (emniyetli) otoparkından arabalarına atlayıp, (üye oldukları) spor salonunda günün yorgunluğunu çıkarıp, yolda (girişleri kontrollü) bir alışveriş merkezine uğradıktan sonra, (kilitli bir sitedeki) evlerine dönebilirler. Kısacası, cam gök-kulelerin simgelediği kapalı/korumalı mekânlar, ofis binaları ile sınırlı değil. Beş yıldızlı otellerden gurme restoranlara, havaalanlarının “vip” salonlarından kilitli sitelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyor. Büyük kent dokusu içinde ufak cepçikler oluşturan bu “küresel mekânlar”, metropoller arası bir bilişim-ulaşım ağıyla birbirine kenetlenmiş. Küresel mekânlar zincirinin kapalı devreleri içinde çalışan, eğlenen, yolculuk edenler için, dünyanın farklı köşelerinde yer alan büyük metropoller –değişen panoramik manzaraları dışında– hep birbirine benzer. Cam gök-kulelerin gölgesinde süregiden sıradan kent yaşamı, yüzer-gezer kalabalıkların, yarı-işsizliğin, “enformel” ilişkilerin hüküm sürdüğü bir keşmekeş olarak algılanır. Küresel iktidarın doruklarından kuşbakışı aşağıya bakınca, tarihsel zaman ve mekândan soyutlanmış tek-tip bir “yerel” görünür. Daha aşına bir anlatımla, dünya çapında dalga dalga yayılan neo-liberal politikaların dayattığı iktisadî ve sosyal koşullar, zaman ve mekân farkı tanımaksızın tüm metropolleri toplumsal ve kültürel kutuplaşmaya doğru götürmektedir: bir yanda gidecek zenginleşen küresel-kozmpolit bir zümre, diğer yanda sürekli fakirleşen, fakirleştikçe kendi içinde ırk, dil, din kümelerine bölünen yerel-kalabalıklar.

Elinizdeki kitapta yer alan çalışmalar, bu resmin öteki yüzünü, aşağıdan, yerelin merceğinden görünenleri aktarmaya çalışıyor. Amacımız, tek yönlü kutuplaşma senaryolarının bilinen eleştirilerini yinelemek değil. Bu senaryoların karanlıkta bıraktığı, “yerel=önemsiz=araştırmaya değer” varsaydığı sosyal ve kültürel dinamiklerin önemini vurgulamak istiyoruz. Kavramsal zeminde, birbirine zıt özellikleriyle tanımlanmış bir küresel-yerel karşıtlığına dayanan senaryolarda, güçlü, aktif, kendi içinde tutarlı hareket edebilen küresel mihraklar ile durağan, pasif, sonsuz parçalanmaya mütemayil bir “yerel” tasavvuru birbirini tamamlar. Aralarındaki ilişki, baskı ve tepkiden ibarettir. Küreselin baskısı çok artarsa, yerel, yanardağ misali patlayabilir. Tek umut –ya da korku– ve araştırmaya değer soru patlamaların ne zaman ve nerede ortaya çıkacağıdır. Bu kısır kavramsal zeminden çıkış arayışları, son yıllarda –bizce fazla verimli olmayan– bir homojenleşme/heterojenleşme tartışmasını doğurdu. Tek yönlü kutuplaşma senaryolarını eleştirmek, küreselleşmenin farklı sonuçları olabileceğini vurgulamak çok önemli kuşkusuz. Ancak, soru “kutuplaşma mı yoksa çeşitlenme mi” olunca, tek bir cevap kalıyor: İkisi de. Nitekim, tartışma “glokalleşme” kelimesinin uydurulmasıyla noktalandı. Böylece, bir kez daha, araştırmaya değer soru kalmamış oldu: Nasılsa her yerde, hepimiz “globalleşiyoruz.”

Bu kitaptaki araştırmaların, küreselleşmenin “evrensel” sonuçlarını (benzer ve/veya çeşitli) belgelemek gibi bir sorunsalı yok. İncelediğimiz Beyrut, Kahire, İstanbul, Manila, Singapur gibi metropoller küresel iktidar coğrafyasının uzak köşelerinde, kültür haritasının “öteki” ucunda (turist olarak gidip görmeğe değer ama pek yaşanmaz türünden) yer alıyor. Hepsi, küreselleşmenin tüm çelişki ve sancılarını değişik biçimlerde ve yoğunluklarda yaşayan metropoller. Bu ortak paydadan yola çıkarak bir dizi soruya yönelmek istiyoruz.

İncelediğimiz metropollerin, çeşitli sınıf, etnik ve mezhep ayrıcalıklarından, cinsiyet ve ırk ayrımlarından dokunmuş, özgün bir tarihçesi var. Yaşayan bir metropolün karmaşık ilişkiler ağı içinde, bu ayrıcalık ve ayrımların devamlılığı, çeşitli

sosyal gruplar ve kültürel zümreler arasındaki sınırların korunmasına bağlı.

Metropol dokusu, aynı anda farklı cephelerde (siyasî, sosyal, kültürel) süren bir dizi sınır mücadelesi yoluyla şekilleniyor. Bu anlamda hiçbir zaman durağan değil. Mevcut sosyal kimlik ve kültürel aidiyetler, sadece geçmişte bitmiş, kapanmış “tarihi” mücadelelerin sonuçlarını yansıtmıyor; aynı zamanda hangi tarihin, kimin mirası olduğunu belirleyen güncel iktidar mücadeleleri içinde şekilleniyor. Sorularımız şöyle: Küresel ilişki ağlarının yaygınlaşması ve derinleşmesi, bu sınır mücadelelerinin parametrelerini nasıl değiştiriyor? Hangi grup ve kesimler için yeni fırsat alanları (ekonomik, sosyal, kültürel) oluşuyor? Bu fırsat alanlarını ele geçirmek için ne tür siyasî gündem ve stratejiler geliştiriyorlar? Çeşitli küresel söylemleri –insan hakları, sivil toplum, demokrasi, İslâm vb.– nasıl yorumlayıp, alternatif kültürel/siyasî pratiklere dönüştürüyorlar? İktidar süreçleri nasıl zemin değiştiriyor, metropol dokusu içinde hangi fizikî, sosyal, kültürel sınırlar pekişiyor, hangileri kayganlaşıp yeniden tanımlanıyor?

Bu soruları, incelediğimiz farklı metropollerin, özgün tarihsel doku ve toplumsal dinamikleri içinde yorumlayıp araştırmak üzere yola çıkıyoruz. Amacımız, tek tek kentler üstüne bilgiler sunmaktan çok, farklı araştırmaların sonuçlarını bir araya getirerek “küresel” dediğimiz çapraşık güç ilişkilerini biçimlendiren “yerel” dinamikleri tartışmak. Daha teorik bir anlatımla, her metropolün tekil (kendine has) özellikleri ile küreselleşmenin evrensel sonuçları arasında düşünce köprüleri kurmamızı kolaylaştıracak bir kavramsal alan tanımlamaya çalışıyoruz.

Teoriden Güncele

Son on yılda “küreselleşme” sözcüğü, coğrafyadan antropolojiye, ekonomiden işletme yöneticiliğine kadar hemen tüm akademik disiplinlerin kavram dağarcığına girdi, çok farklı siyasî-teorik anlam ve içerikler kazandı. Kütüphanelerde, “küreselleşme ve...” başlıklı kitaplar rafları doldurdu; ders programla-

rının olmazsa olmaz konusu haline geldi. Şimdiye kadar yazılan ve tartışılanların büyük bir sentezini yapmaya çalışmak fazla anlamlı değil. Giderek kemikleşen görüşler-karşı görüşlerin yeni bir özetini sunmak ise, bilinenin tekrarı olur. Bu nedenle, mevcut kavramlar-yaklaşımlar labirenti içinde kendimize nasıl bir yol çizdiğimizizi açıklayan birkaç noktaya değinmekle yetineceğiz.

Sosyal disiplinlerin klasik, kanonize olmuş, büyük anlatıları “zaman” akışını vurgular. İnsanlar, toplumlar, medeniyetler, zamanın akışı içinde, önceden sonraya doğru sıralanır. İlkel-medenî, geleneksel-modern-postmodern, azgelişmiş-gelişmiş; fordist-postfordist gibi tanımlamalar ancak zamanın akışı içinde düşünülebilir. Tüm açıklamalar ve nedensellik ilişkileri, zaman akışı içinde bir başlangıç noktası olduğu üstüne kurulur. Olayları açıklamak, nedenlerini bulmak için, zaman içinde başlangıç noktasına geri dönüp o olayın ilerleyen zaman içinde “gelişmesini”, “dönüşmesini”, “değişmesini” izlemek gerekir. Bu düşünme ya da mantık kurma biçiminin beraberinde getirdiği muhtelif tuzaklar arasında bizim açımızdan en tehlikelisi, kalıtsal (genetik) bir tarih anlayışına saplanmak, güncel olanı geçmişin bir “sonucu” olarak yorumlamak. Yukarıda belirttiğimiz gibi, incelediğimiz metropollerin zaman içinde daha “geri” bir noktadan ileriye doğru giderken hangi “aşamada” oldukları sorusundan uzak durmak istiyoruz. Ancak daha önemlisi, bu metropollerin içinde yer alan muhtelif grup ve kesimler arasındaki ilişkileri, geçmişin derinliklerinden gelen “tarihsel” özelliklere indirgemek yerine, güncel iktidar örgüleri içinde ele almayı amaçlıyoruz.

Küreselleşme anlatılarının bizim açımızdan en önemli avantajı, eşzamanlı düşünmeyi zorlaması, “mekân” üstünde akışkanlığı, dolaşımları ön plana çıkarması. Küresel ilişkileri mekân metaforlarına (coğrafya, harita, ağlar, örgüler, doku vb.) başvurmadan anlatmak mümkün değil. Küresel dinamikleri ele alan çeşitli yazarların üstünde durdukları ortak tema, dünya yüzeyinde sermaye, ticaret, nüfus, tüketim malları, kültür ürünleri vb. akışkanlığının ve dolaşımının giderek hızlanması,

artması, çeşitlenmesi. Bu akışkanlık ve hareketliliği tanımlamak için kullanılan “zaman-mekân sıkışması” (Harvey, 1989), “zaman-mekân ayrışması” (Giddens, 1990), “mekân kesişmeleri” (Appadurai, 1990) gibi ifadelerin hepsinde, “mekân” kilit sözcük olarak karşımıza çıkıyor. Giddens’in anlatımıyla, “dünya yüzeyinde sosyal ilişkilerin yoğunlaşması sonucunda, aralarında binlerce kilometre uzaklık olan noktalarda cereyan eden yerel olaylar, birbirini şekillendiriyor” (Giddens, 1990: 64).

Bu düşünme biçiminin, farklı tuzakları var. Mekânda hızlanan, yoğunlaşan, artan ilişkileri, iletişim-ulaşım teknolojilerinin bir türevi olarak görmek, bunlar arasında en yaygın olanı. Kilometrelerce uzaktaki olayların birbirlerini nasıl, ne ölçüde şekillendireceği, küreselleşmenin “iktidar geometrisinde” nerede durduklarına bağlı. “İktidar geometrisi” deyiimi Doreen Massey’nin (1993: 61) önerdiği bir kavram, mekânda hareketliliğin ve dolaşımın aynı zamanda bir güç ilişkileri haritası olduğunu vurgulaması bakımından önemli. İkinci ve bizim açımızdan daha önemli bir tuzak, dünya ölçeğinde hareket ve dolaşımın hızlanması ve yoğunlaşmasını sınırsız bir dünyaya doğru bir gidiş olarak yorumlamak, algılamak. Ulus-devletlerin sınırları zayıflıyor mu, güçleniyor mu sorusunun son yıllarda engin bir tartışma konusu olduğu malum. Bu bağlamda, ulus-devletlerin fizikî-askerî sınırları dışında siyasî antlaşmalar, ticaret ve gümrük mevzuatı, pasaport ve vizeler, dil ve kültür politikalarının farklı sınırları olduğunu hatırlamakta yarar var. Önemli olan, küreselin iktidar coğrafyası içinde bu sınırlardan hangilerinin, nerede ve nasıl yeniden tanımlandığını çözümleyebilmek. Devletlerin farklı “sınırları”, metropoliten alandaki iktidar mücadelelerinde sadece ana parametreleri tanımlamıyor, aynı zamanda bu mücadelelerin odak noktasını oluşturuyor.

Küresel Mekânda Dolaşım ve Akışkanlık

Küresel mekânda dolaşım ve hareketliliğin yoğunlaşması, turist ve göçmen işçi dolaşımından görsel imajların akışkanlığına, sermaye hareketlerinden siyasî sembollerin yaygınlaşması-

na kadar, çok geniş bir yelpazeyi kapsıyor. Bunların farklı hız ve güzergâhları olduğunu, birbirleriyle çakışıp harmanlandığını düşünenecek olursak, ortaya çıkan ağları basitçe resimlemenin yolu yok. Bunu başından kabul edip küreselleşme literatüründe “inanılmaz karmaşık ve çelişkili”, “çok katmanlı, çok boyutlu ve çok yönlü” gibi sıfatlarla tarif edilen bu resmi, üç başlık altında tartışacağız. Çok basmakalıp sermaye-nüfus-kültür akışkanlığı gibi bir ayrım için özüümüz, mevcut akademik disiplinlerin kompartımanları içinde kümelenmiş araştırmaları birbirleriyle çakıştırmayı kolaylaştırması. İlk olarak sermaye akışkanlığı (klasik anlamda) üstünde durmamızın nedeni, daha “öncelikli” ya da “belirleyici” olması değil, çeşitli metropoller bağlamında şimdiye değin en çok üstünde yazılıp çizilen konu olmasından kaynaklanıyor. Giderek, kültürün ticareti, bir meta haline gelmesi, metropollerin tarihinin kültürel sermayeye dönüşmesi vb. konulara doğru yol alacağız.

Sermaye Akışkanlığı

Dünya ölçeğinde hızlanan sermaye akışlarının yönünü ve bileşimini belirleyen kararların, ulus-devletlerin siyasi denetiminden çıkıp bir avuç “küresel” metropolde nüvelenmesi, son yirmi yılın üstünde en çok yazılan konularından birisi oldu. İlk Fiedman’ın “Dünya Kenti Hipotezi” (1986) başlıklı bir makalesinde formüle ettiği biçimiyle, çokuluslu şirketlerin bu metropollerde üslenmesinin ana nedeni, stratejik önem taşıyan finans, sigorta, iletişim gibi işlemlerde ihtisaslaşmış olmaları. Dünya metropollerinin küresel sermayeyi adeta paratoner gibi çekmesi, beraberinde olağanüstü varlık ve zenginlik getiriyor. Ancak aynı anda, bu varlık ve birikimi vergilendiremeyen, arsa ve emlak fiyatlarındaki spekülatif artışı kontrol edemeyen metropol yönetimleri iflasın eşğine geliyor. Friedman, bu durumda dünya kentlerinin “yönetilemez” hale geldiğini vurguluyor. Bu kentlerin sorunlarının metropol ölçeğinde çözümlenmesi, yerel yönetimlerin siyasi ve ekonomik gücünü çok aşıyor. Ulusal ölçekte ise, neo-liberal politikalar benimseyen devletlerin refah harcamalarında kısıntıya gitmesi, mevcut

durumu büsbütün çözümsüzleştiriyor. Friedman'ın "hipotezi", dünya kentlerinin küresel ekonominin en zengin, ama aynı zamanda en "sorunlu" metropollerini olmaya adeta mahkûm olması.

Aradan geçen on yılı aşkın süre içinde, Friedman'ın New York örneğine dayanarak ileri sürdüğü hipotezler, geniş bir "küresel kentler" literatürünün ana temaları haline geldi, giderek tanıdık genellemelere dönüştü. Ancak, yeni incelemelerin gündeme getirdiği birkaç kritik noktayı vurgulamakta yarar var. Friedman'ın ilk formüle ettiği biçimiyle, "dünya kentleri" çokuluslu şirketlerin tepe kuruluşlarının üslendiği, küresel ekonominin karar merkezleri olarak işlev görüyor. Sanki çokuluslu şirketler hiyerarşisine paralel olarak kademelenmiş, ilk basamaktaki dünya kentlerinden aşağıya doğru ikincil (bölgesel) kentler, üçüncül (ulusal) kentler gibi bir sıralama varmış izlenimi veriyor. Halbuki küresel hareketlilik ve akışkanlığın esas önemi, bu tür mekânsal kademeleri (hem kentler, hem de çokuluslu şirketler bağlamında) gereksiz kılması, çok daha karmaşık ağlara dönüştürmesi. Diyelim Bahreyn'de iş yapan bir şirketin, Beyrut ya da Kahire'yi atlayıp, doğrudan New York ile bağlantı kurabilmesi. Bu nedenle Friedman'dan sonra birçok yazar, başta Saskia Sassen (1991) olmak üzere, küresel kentlerin çokuluslu şirketlerin karar merkezi olmanın çok, dünya ekonomisinin işleyişini sağlayan stratejik hizmetlerde ihtisaslaştığını savundu. Küresel metropollerin ana özelliği, başta fon akımlarını sağlayan ve denetleyen finans kurumları olmak üzere, bankalar ve sigorta şirketleri, iletişim-telekomünikasyon, bilgisayar ve veri servisleri, global piyasalara yönelik medya, pazar araştırması, reklamcılık şirketlerini barındırmaları. Bu tür hizmetlerin, dünya ölçeğinde hızlanan ve yoğunlaşan sermaye akımları açısından önemini vurgulayan çalışmalar, "küresel kent" literatürü ile sınırlı değil. Sözgelimi, Matthew Drennan (1992) Amerika'nın doğu yakasında, Asya-Pasifik ekonomisi bağlamında, "geçit kentleri" oluştuğunu vurguluyor, bu kentlerin ekonomisindeki canlılığı çok esnek bir ilişkiler ağını mümkün kılan hizmetlerin bu mekâna yerle-

şimine bağlıyor. Hatırlanacağı üzere, Castells'in meşhur "enformatik kenti" (1989) kavramlaştırması da, dünya ölçeğinde yoğunlaşan iletişim ağlarının, bir "akışlar mekânı" yarattığını, bu mekânda şirketlerin yer seçiminin, mali piyasalara yakınlık, profesyonel işgücü kaynağı, teknolojileri sürekli güncelleştirme olanakları vb. faktörlere bağlı olduğunu savunuyordu. Bu bağlamda New York ile Londra'yı karşılaştıran Budd ve Whimster (1992) ve Fainstein vd., (1992) gibi yazarların çalışmaları da, her iki kentin, 1970'lerde sanayinin dünya ölçeğinde yer değiştirmeye başlamasıyla birlikte önce gerilediğine, sonra 1980'lerden itibaren, başta finans ve bilişim olmak üzere çeşitli küresel hizmet işlevlerini üstlenerek yeniden kalkışa geçtiğine işaret ediyor. Belki bir aykırı örnek olarak, Fujita ve Hill'in (1993) Tokyo ekonomisinde imalat sektörünün önemini koruduğunu vurgulayan araştırmaları gösterilebilir. Yazarlar bunu açıklarken, 1980'ler konjonktüründe dev Japon şirketlerinin, ABD'nin tersine, üretim birimlerini ihraç etmek yerine, yeni yönetim sistemleri geliştirerek üretim, araştırma-geliştirme, pazarlama vb. işlevlerini aynı mekânda birleştirmelerine bağlıyor.

Yukarda değindiğimiz çalışmaların hepsi, küresel metropollerin sergilediği toplumsal çelişkilerin ve bölünmelerin, yerel ve ulusal ölçekte siyasî çözümleri aştığını vurguluyor. Farklı bir deyişle, bu metropollerin küresel sermaye akışları ve ağları içindeki benzer konumları dolayısıyla, hangi ulus-devletin siyasî sınırları içinde yer alırlarsa alsınlar, çok benzer sosyal ve siyasî açmazlara sürüklendikleri vurgulanıyor. Sözelimi Saskia Sassen, New York, Londra ve Tokyo gibi çok farklı tarihçeleri, siyasî-kültürel dokuları, yerel yönetim biçimleri olan kentlerin, çok benzer bir gelir kutuplaşması ve toplumsal bölünme çizgisi izlediğini vurguluyor. Bu kentlerin hepsinde, bir yanda uzman (erkek) profesyonel-yönetici kadrolar ile daha düşük ücret alan (kadın) büro çalışanlarından oluşmuş bir üst sınıfın giderek palazlandığı, diğer yanda ise çoğu kaçak göçmen işçi istihdam eden "enformel ekonominin" genişlediği görülüyor. Saskia Sassen bunları birbirini besleyen gelişmeler olarak yorumluyor.

Birinci dünyanın en zengin “küresel” metropollerinin, giderek üçüncü dünya kentlerini çağrıştıran bir istihdam yapısı ve gelir kutuplaşması sergilediğini savunuyor. Fainstein vd. ise (1992), Londra ve New York karşılaştırmalarında, sadece istihdam yapıları ve toplumsal kutuplaşma açısından değil, aynı zamanda siyasî alanda da benzerlikler olduğuna işaret ediyorlar. Her iki metropolde de, muhafazakâr hükümetler ve çokuluslu finans çevreleriyle ittifak içinde olan yerel koalisyonlar karşısında, muhalefetin çok zayıf kaldığını, muhalif çevrelerin örgütlenme gücünün kırıldığını savunuyorlar.

Bu noktada durup, “küresel kent” kavramı etrafında çeşitlenen tartışmaları bizim ilgi alanımız olan “öteki” metropoller açısından değerlendirecek olursak, ne tür sonuçlar çıkarabiliriz? Aslında, New York, Londra, Tokyo gibi metropoller üstünde çalışan, bizim çok seçerek ancak birkaçına değinebildiğimiz araştırmacıların dünyanın farklı köşelerindeki metropoller üstüne bir söz söylemek gibi bir sorunsalı olmadığı açık. Tersine, bir bütün olarak sundukları resimde, sermayenin taleplerine göre şekillenen dünya haritası, küresel kentler ötesinde boş görünüyor. Giderek hızlanan sermaye akışlarının şekillendiği “sınırsız” bir dünya tasavvurunda, kilit hizmetlerin kümelendiği birkaç “küresel metropol” dışında kalan kentler önemini yitiriyor. Çeşitli metropoller arasındaki farkları, ancak küresel sermayenin kendine seçtiği güzergâhlarda sıralanan, ikinci-üçüncü-dördüncü derecede “uğrak yerleri” olarak kavramlaştırmak mümkün. Böylece, ilk anda yepyeni bir bakış açısı getiriyor, daha derinlikli araştırmalar davet ediyor izlenimini veren “küresel kent” tartışmaları, aslında bizim ilgi alanımız olan metropolleri teorik olarak önemsizleştirerek yeni araştırmaların yollarını tıkıyor.

İnsan Dolaşımı

Dünya ölçeğinde göç hareketleri yeni bir olgu değil. Kıtliklar, engizisyonlar, sömürge savaşlarının doğurduğu büyük kitle göçlerini, sanayi devriminin yerinden yurdundan koparıp, göçe zorladığı insan sayılarını, dünya savaşlarına eşlik eden göç

dalgalarını düşünenecek olursak, “eski-statik” bir dünyadan “yeni-hareket halinde” bir dünyaya geçiş türünden basit genellemelerin çok yetersiz kaldığı açık. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana ulus-devletlerin sınırlarını denetlemek için kullandıkları pasaport ve vize uygulamalarını –gevşetmek şöyle dursun– git gide sıkılaştırdıklarını biliyoruz. O zaman, küreselleşme kavramıyla birlikte anılan “insan dolaşımı” meselesi, turist sayılarındaki artış ve işadamları trafiğinin yoğunlaşmasından mı ibaret? Bu soruya cevap verebilmek için, yeniden şekillenen zaman-mekân ilişkilerinin, “göç” dediğimiz olgunun kendisini nasıl dönüştürdüğünü sorgulamamız gerekiyor.

Burada kısa bir parantez açıp akademik disiplinlerin kompartımanları içinde başlı başına bir ihtisas alanı oluşturan klasik “göç” kategorilerini düşünelim. Göç hareketleri, ulus-devletlerin sınırları içinde (iç göçler) ve arasında (dış göçler) olmak üzere ikiye ayrılır. İç göçler başlığı altında, esas itibarıyla, kırsal alandan kentlere göç eden köylü nüfusla başlayıp, büyük kentlerde doğurduğu gecekondulaşma, yarı işsizlik, kent kültürüne uyum sorunlarıyla biten bir süreç anlatılır. Böylece “iç göçler” konusu üçüncü dünyada “sağlıksız büyüme” ve “çarpık kentleşme” ile özdeşleşmiştir. “Dış göçler” ise, uluslararası beyin göçü ile işçi göçü olarak kendi içinde ikiye ayrılır; her ikisinin de nedenleri-sonuçları ve doğurduğu çeşitli “entegrasyon sorunları” ayrı ayrı incelenir. Varsayım, göç eden grupların geçmişte yaşadıkları ortamdan kopup yeni yerleştikleri mekânın sosyal ve kültürel iklimine (bir süre “uyumsuzluk” gösterdikten sonra) adapte olacakları, giderek göçmenler ile yerleşik nüfus arasındaki farkların eriyeyeceğidir. Böylece, büyük kentlere göçen köylüler zamanla “kentli” olacak, bir ülkeden diğerine göçenler de bir süre sonra yeni vatanlarının dilini, kültürünü benimseyip asimile olacaklardır.

Küreselleşme ile birlikte anılan “insan dolaşımları”, öncelikle bu klasik göç kategorilerinin kapsamı dışında kalan yeni olgulara gönderme yapıyor. Aynı zamanda tanıdık bildik olguları, farklı çerçevelerden ele alıp değerlendiriyor. Yukarıda verdiğimiz örneklere dönecek olursak, “kayıtdışı (enformel) sek-

tör” incelemeleri, üçüncü dünya metropollerine özgü, köyden kente göçün doğurduğu bir “sorun” olarak uzun süredir gündemdeydi. Bugün, küresel metropollerde palazlanan “kayıtdışı sektör” ise, esas itibarıyla kaçak çalışan yabancı işgücüne dayanıyor (Glick Schiller vd., 1992). Turist vizesiyle yolculuk ettikleri için kaçak çalışan, her an sınır dışı edilme tehdidi altında, çok düşük ücretleri kabullenen “yabancı uyruklu” işçi trafiği, günümüzde giderek sayıları artan yeni bir göçebe-işçi kesimi oluşturuyor. Bu yeni “göçebelerin” klasik işçi göçünden farkı, sınırlar arası gidiş gelişlerin başlı başına bir kültür haline gelmesi, bazı aile üyelerinin kısa sürelerle sınır dışında çalışıp dönmesinin, alışlagelmiş bir yaşam biçimine dönüşmesi. Ayrıca, küresel ortamda bir zamanlar çeşitli nedenlerle anavatanlarını terk ederek başka ülkelere yerleşmiş, “diaspora” dediğimiz grupların da geride bıraktıkları memleketlerini ve kültürel kimliklerini tekrar keşsettikleri, turizm, yatırımlar, iş ve akrabalık ilişkileri vb. yoluyla, yeni “insan dolaşimleri” haritasının bir parçası haline geldikleri görülüyor. Bu örneklerin hepsi, göçmen-göçebe-turist-diaspora gibi klasik kategorileri kimi zaman kesen, kimi zaman aşan bir dizi yeni oluşumun önemine işaret ediyor.

Demek oluyor ki, “insan dolaşımının” yoğunlaşması ve hızlanması, değişik mesafe ve yönlerde, farklı nedenlerle yolculuk eden grupların sayılarının artması ya da var olan göç türlerine yenilerinin eklenmesinden ibaret değil. Çok daha geniş bir etkileşim alanı içinde, hareket halinde olan gruplarla “yerleşik” olanlar arasındaki karmaşık ilişkileri kapsıyor. Böylece, coğrafi mekânlarda yolculuk ile kültürel mekânlarda yolculuk arasındaki bağlantıları gündeme getiren yeni bir “teorik alan” açıyor. En basit düzlemde, turistler, hacılar, göçebe-işçiler, işadamları vb. kesimler, hem coğrafi hem de kültürel anlamda sınırlar arası yolculuk ediyorlar. Ancak, kültürler arası yolculuk etmek için dünya coğrafyasının bir noktasından kalkıp bir başka noktasına gitmek şart değil. Fiilen “yerleşik” olan geniş kitlelerin, farklı biçimlerde ve anlamlarda kültürler arası yolculuk yaptığını düşünmek mümkün. Küresel dola-

şımlar haritasında, farklı türden yolculukları (zaman içinde yolculuk, coğrafi mekânda yolculuk, kültürler arasında yolculuk) birbirinden ayırştırmak yerine birlikte ele alan yeni bir “teorik alan” ortaya çıkıyor.

Hemen eklemeliyiz ki, henüz bu “teorik alanın” parametreleri billurlaşmış değil. Zaman ve mekân kavramları üstünde yoğunlaşan teorik tartışmalar, disiplinler arası sınırların yeniden çizildiğine işaret ediyor (örnek: Bird vd., 1993; Boyarin, 1994; Friedland ve Boden, 1994). Sözgelimi, şimdiye değin birbirinden kopuk ele alınan “kültür” ve “mekân” kavramlarının birlikte ele alınmaya başlaması, coğrafyacılar ile antropologlar arasında yeni bir diyalog başlattı. Ancak, toplumsal ve kültürel zaman-mekânlar arasındaki geçişkenliğin, insanların yaşam dünyasında ne anlama geldiğini sorgulayan çalışmalar, henüz emekleme safhasında. İpuçları veren bazı çalışmalara değinmek mümkün. Mesela 1991’de yayınlanmaya başlayan *Diaspora* dergisinin ilk sayısında, Meksika-ABD arasındaki işçi trafiğini ele alan Rouse, zaman-mekânda sürekli hareketliliğin özgün bir sınır kültürü oluşturduğuna işaret ediyor; gidip gelen işçilerin Meksika kültürü ile Amerikan kültürü arasında yolculuk yapmadığını, üçüncü bir “diaspora” kültürünün içinde hareket ettiklerini vurguluyor. Behar (1994) ise *Esperanza'nın Hikâyesi ile Sınır Yolculuğu* başlıklı kitabında, biri Meksikalı diğeri Amerikalı iki kadın arasındaki dostluğun hikâyesini, sınır yolculuğu olarak tanımlıyor. Fisher ve Abedi (1990), sözlü tarih ve popüler kültür ürünleri yoluyla, devrim sonrasında İran’dan dışa göçlerle birlikte, İslâm’ın zaman ve kültürel mekânda yer değiştirmesini tartışıyorlar. Naficy (1994) ise, gene İranlıların sınırlar arası göç deneyimlerini, Los Angeles’te kurdukları televizyon kanalındaki Farsça diziler yoluyla aktarıyor. Phillips (1995) sömürge ilişkileri içinde tanımlanan “yerli kültürlerin” zamanda yolculuğunu, müzelerde sergilenen objeler ile turistler için üretilen hatıra eşyalar arasındaki benzerlikler yoluyla inceliyor. Eickelman ve Piscatori (1990) ise, *Müslüman Gezginler* başlıklı kitaplarında, hac yolculuğunun geçmişten bugüne değışen anlam ve pratikle-